

Widok z Truskolaskiej

*Staję na Truskolaskiej wędrówką zmachany,
w łańcuchu Jeleniowskim ostatnia góra.
Naszych Gór Świętokrzyskich najweselsza córka.
- Przede mną jak na dłoni kraju szmat kochany,*

*powodzią zbóż złocistych i słońcem zalany.
W dali huczy Ostrowiec, nad nim dymu chmura.
Przede mną Truskolasy, Bełcz, Czerwona Góra,
potem Ruszków, Sadowie, w prawo Bukowiany.*

*Mogę ci wszystko wskazać, nazwać po imieniu,
wymienić każdą wioskę w najdalszym promieniu
rozśpiewaną w niedzielę tańcem chłopów dziarskich,*

*boć ta ziemia Reklewskich, Małachowskich, Karskich,
których dostojne prochy po cmentarzach drzemią,
jest i moją kolebką, jest i moją ziemią!*

Stefan Cieszkowski

Biskupice

Przez tą miejscowość przechodzi czarny szlak rowerowy z Nowej Słupi do Opatowa, oraz czerwony szlak rowerowy "Przez Góry Świętokrzyskie" z Cedzyny (pod Kielcami) do Opatowa o długości 83 km.

Słownik etymologiczny miast i gmin PRL Stanisława Rosponda, z roku 1984 wyjaśnia, że w Polsce jest kilkadziesiąt miejscowości noszących nazwę Biskupice, Biskupiec lub Biskupie, które najczęściej oznaczają, że były to wsie należące do biskupów lub założone przez biskupów. Są to zatem nazwy kulturowe lub pamiątkowe.

Pochodzenie tych nazw potwierdza fakt, że Biskupice opatowskie w XV wieku należały do biskupów lubuskich, którzy mieli swoją siedzibę w Opatowie. Wtedy właśnie miejscowość ta miała 5 łanów kmiących (1 łan kmiący większy to ok. 11 ha, łan mniejszy to ok. 6 ha), 9 zagrodek (dawniej chłop posiadający niewielki przydział ziemi, nie wystarczający do wyżywienia rodziny. Aby przeżyć, musiał najmować się do pracy. Był zobowiązany do pańszczyzny pieszej), był tam też młyn, staw i karczma. Dziesięcinę w wysokości 16 groszy pobierali biskupi. Czyszc z jednego łana ziemi wynosił 12 skojców (z wielkiej Encyklopedii PWN wynika, że skojec-skojec w średniowieczu była to jednostka pieniężna; w Polsce od XIII skojec stanowił równowartość 10 denarów, a w XIV i XV wieku 2 groszy).

W późniejszych latach Biskupice należały do gminy Modliborzyce i parafii Opatów. W końcu XIX wieku w Biskupicach było 20 domów i 94 mieszkańców, oraz 346 mórg ziemi włościańskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha).

Według danych z 2004 roku Biskupice zamieszkiwało 105 osób, czyli tylko o 11 więcej niż pod koniec XIX wieku. Powierzchnia użytków rolnych w Biskupicach wynosi 235 hektarów i działa tu 25 gospodarstw rolnych. W dawnych Biskupicach było 326 mórg ziemi włościańskiej, czyli chłopskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Z danych z 2008 roku wynika, że Biskupice liczą 98 mieszkańców .

W 1954 roku w Biskupicach powstała parafia. Wydzielona została z parafii Św. Marcina w Opatowie. Stało się to z inicjatywy ks. Andrzeja Glibowskiego - ówczesnego dziekana opatowskiego. Pierwszym proboszczem był ksiądz Czesław Tatar, który pracował tu 14 lat. Za jego pobytu został zbudowany kościół, a raczej kaplica drewniana stojąca do dziś. Kościół stoi na ziemi darowanej przez bezdzietnych małżonków: Tomasza i Karolinę Muchów - mieszkańców wsi Biskupice. Na tej ziemi wzniesiono niewielką drewnianą plebanię zbudowaną staraniem ówczesnego proboszcza. Kościół budowali sami parafianie, jako zwykły duży dom mieszkalny, bo na taki otrzymali pozwolenie od ówczesnych władz. Kiedy się zorientowano, że buduje się obiekt sakralny, budowę zamknięto na rok czasu. Wówczas staraniem posła Jana Frankowskiego pozwolono kontynuować budowę kościoła. Ksiądz Andrzej Glibowski poświęcił kościół i w Wielkanoc 1956 roku odprawił po raz pierwszy Mszę świętą.

Kościół nie posiada żadnego stylu, jest w kształcie dużego domu mieszkalnego, cały drewniany, ma tylko małą wieżę i krzyżyk nad głównym ołtarzem. Dobudowano później zakrystię od strony północnej i mały przedsionek od strony zachodniej, jako główne wejście. Najbardziej zasłużył się przy budowie kościoła ksiądz Czesław Tatar. Ostatnia restauracja kościoła była w 1986 roku staraniem księdza R. Wołoszyna.

W Biskupicach działa Szkoła Podstawowa, którego dyrektorem jest Ewa Nowak. Szkoła ta funkcjonuje od 1927 roku. W Biskupicach działa także filia Gminnej Biblioteki Publicznej w Sadowiu. Znajduje się tu również jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej.

Bogusławice

Nazwa tej miejscowości to nazwa osobowa wywodząca się od imienia złożonego Bogusław-Bóg i sława. Z kolei nazwisko takie jak Bogusławski - według pracy "Nazwiska Polaków" K. Rymuta, zostało utworzone od miejscowości Bogusławice, znane w Polsce od 1396 roku. Złożone imię Bogusław było notowane od XII wieku.

Bogusławice znane są od kilku wieków, a pierwsza pisana wzmianka o tej pod opatowskiej wsi pochodzi z piętnastego wieku. Dawne źródła podają, że w 1482 roku Bogusławice były w województwie sandomierskim. W tamtych odległych czasach wieś należała do Mikołaja z Bogusławic, który z Bernaldem z Grocholic dokonał zamiany części dóbr w Goździelinie. W roku 1490 Andrys z Bogusławic sprzedał w Opatowie dwór i wieś Bogusławice za 800 grzywien Jakubowi z Szydłowca. W 1501 roku Zofia Podlodowska sprzedała staw i swoje posiadłości w Bogusławicach za 250 grzywien Jakubowi Szydłowieckiemu. W 1683 roku Bogusławice należały do Andrzeja i Zofii z Kuczewskich Duninów Karwickich oraz ich synów, Jana, Andrzeja i Mikołaja, a następnie Kacpra Teodora Siemianowskiego, cześnika wieluńskiego, sędziego sandomierskiego i dziedzica dóbr bodzechowskich. W 1710 roku Bogusławice były własnością książąt Sanguszków, a w 1746 Małachowskich. Jednakże pierwsza połowa XVIII wieku była dla Bogusławic pasmem nieszczęść. Najpierw w 1704 roku Bogusławice spalili Szwedzi, a w 1733 roku wieś nawiedził wielki pożar, w wyniku którego uległy spaleniu prawie wszystkie stodoły oraz wiele domów i budynków gospodarczych. Pomimo powyższych spustoszeń w Bogusławicach zachował się dworek, także zabytkowe obory z XIX wieku. Do niedawna stał także spichlerz dworski z pierwszej połowy XIX wieku. Był to budenek drewniany i stał na podmurówce, miał konstrukcję zrębową. Był podpiwniczony. Budynek ten posiadał kształt prostokąta, wewnątrz miał trzy pomieszczenia. Dach był czterospadowy, gontowy.

W parku dworskim w Bogusławicach jest jeden pomnik przyrody. Zachował się tu klon pospolity i znajduje się on w południowo-zachodniej części parku.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich podaje, że wieś i folwark Bogusławice w powiecie opatowskim, gdzie w 1827 roku było 12 domów i 108

mieszkańców, zaś w 1880 roku było 13 domów, 128 mieszkańców oraz 522 morgi ziemi dworskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha) oraz 220 mórg ziemi włościańskiej, czyli chłopskiej. Według danych z 2004 roku w Bogusławicach liczą 247 mieszkańców, a powierzchnia użytków rolnych wynosi 235 hektarów. Z danych z 2008 roku wynika, iż w Bogusławicach mieszka 241 osób.

Obecnie w Bogusławicach działa filia Gminnej Biblioteki Publicznej w Sadowiu.

Bukowiany

Według słownika etymologicznego miast i wsi, nazwa tej miejscowości pochodzi od wyrazu buk, od lasu bukowego i jest to nazwa topograficzna.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego podaje, że pierwszy zapis o wsi Bukowiany pochodzi z 1328 roku, zatem historia tej wsi sięga początku czternastego wieku. W połowie XV wieku wieś Bukowiany należała do biskupów lubuskich, miała wtedy 7 łanów kmiecych (w średniowieczu 1 łan kmiecy odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu od 5 do 11 ha), którzy czynsz w wysokości po 1 grzywnie z łanu, a dziesięcinę do 6 groszy przekazywali biskupom. W pobliżu wsi był wielki las, zapewne sosnowo-bukowy, z którego za wypas bydła kmiecie dawali po 100 miar owsa właścicielom lasu i wsi. W końcu XIX wieku Bukowiany w powiecie opatowskim należały do gminy Modliborzyce i parafii opatowskiej. Stało tu wtedy 17 domów, było 105 mieszkańców, oraz 278 mórg obszaru (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Według danych z 2004 roku we wsi Bukowiany mieszkają 103 osoby, ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 147 hektarów, a rolnicy pracują w 17 gospodarstwach rolnych. Z danych z 2008 roku wynikało, iż w Bukowianach liczba mieszkańców wynosiła 91 osób.

W czasie II wojny światowej we wsi Bukowiany miało miejsce ciekawe wydarzenie. W dniu 31 lipca 1944 roku w lesie w pobliżu Bukowian doszło do potyczki między oddziałem Armii Krajowej Kazimierza Olchowika "*Zawiszy*", a wycofującym się na zachód oddziałem Wehrmachtu. Partyzanci zaatakowali tu niemiecką kolumnę samochodów, która zboczyła z drogi Opatów-Kielce i kierowała się na Bukowiany. W skład kolumny wchodziło kilkanaście pojazdów, w tym kilka amfibii. Partyzantom udało się zniszczyć dwa samochody pancerne. W walce zginęło czterech żołnierzy niemieckich. Partyzanci zdobyli pistolet maszynowy, karabin oraz samochód-amfibię. Więcej o tym wydarzeniu można się dowiedzieć z książki Antoniego Sułowskiego "*U podnóża Gór Świętokrzyskich*", Warszawa 1987, strona 122.

Czerwona Góra

Przez tą miejscowość przechodzi rowerowy szlak "Architektury obronnej" z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego.

Miejscowość ta wzięła swą nazwę od gleby rdzawej, rudawej o barwie czerwonej, widocznej na zboczu tutejszego wzniesienia, stąd nazwa Czerwona Góra.

W końcu lat osiemdziesiątych XIX wieku we wsi Czerwona Góra nad rzeką Czerwonką była kopalnia marmuru. Według Słownika geograficznego Królestwa Polskiego w 1827 roku w Czerwonej Górze było 19 domów i 130 mieszkańców. W 1880 roku było 18 domów, 190 mieszkańców i 611 mórg ziemi włościańskiej, czyli chłopskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Obecnie, w porównaniu z końcem XIX wieku, jest wyraźnie mniej terenów rolniczych i mniej ludności. Według danych z 2004 roku mieszka tu 137 osób. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 209 hektarów, przy tym wieś ma 37 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynikało, iż w Czerwonej Górze mieszka 126 osób.

Spośród najbardziej znanych osób, które urodziły się w Czerwonej Górze, należy

wymienić braci - księdza Kacpera Kotkowskiego (1814-1875) i Tomasza Kotkowskiego (1823-1872). Obaj, obok posługi duchownej, byli aktywnymi uczestnikami powstania styczniowego 1963-1964. Bardziej z gminą Sadowie związany był ksiądz Tomasz Kotkowski, który był proboszczem parafii Ruszków, gdzie został pochowany na tutejszym cmentarzu parafialnym.

Z Czerwoną Górą związany jest także Henryk Bajak, który urodził się w Stanach Zjednoczonych, ale zamieszkał w tej właśnie miejscowości już w wieku sześciu lat. Pozostaje jednym z najważniejszych kronikarzy Czerwonej Góry i gminy Sadowie.

W Czerwonej Górze zachowało się kilka zabytkowych przydrożnych figur.

Grocholice

Przez tą miejscowość przechodzi czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa o długości 28 km, m.in. przez Małoszyce, Obręczną, Ruszków, Zochcin, oraz zielony szlak rowerowy im. Witolda Gombrowicza, który stanowi pętlę o długości 162 km. Na szlaku znalazło się wiele miejsc i miejscowości województwa świętokrzyskiego związanych z życiem i dziejami rodziny znanego polskiego pisarza, w tym: Małoszyce, Bodzechów, Denków, Ostrowiec Św., Doły Biskupie, Brody, Sarnówek, Bałtów, Tarłów, Czyżów Szlachecki, Wojciechowice, Ćmielów, Grocholice, Małoszyce. Przez miejscowość Grocholice przechodzi także szlak turystyczny "Śladami Witolda Gombrowicza" prowadzący od skrzyżowania drogi krajowej nr 9 w Jacentowie przez Obręczną, Wszechświęte do Małoszyc o długości 8 km i w całości szlak ten przebiega w obrębie gminy Sadowie. Przez Grocholice przechodzi również rowerowy szlak "Architektury obronnej" z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego.

Nazwa Grocholice pochodzi od podstawy nazwiska Groch, w staropolskiej wersji skróconej od imienia Grodzisław, które było znane już w dawnych dokumentach z 1233 roku. Od tej podstawy Groch w dalekiej przeszłości powstało wiele nazwisk i miejscowości, tak jak między innymi Grocholice, koło Opatowa.

Wieś Grocholice ma średniowieczny rodowód. Wymieniona jest w 1191 roku jako uposażenie kościoła Najświętszej Marii Panny w Sandomierzu. Na jej terenie powstała z czasem wieś Wszechświęte.

Pierwotny kościół w tej miejscowości datowany był na 1326 rok. Wieś Grocholice ma kościół p.w. Wszystkich Świętych z 1462 roku murowany, który został ufundowany przez Jakóba i Andrzeja Grocholskich, będących ówczesnymi dziedzicami Grocholic. Kościół w Grocholicach (dziś znajduje się w oddzielnej wsi Wszechświęte) zachował się w pierwotnej postaci, w stylu ostrołukowym. Tylko kruchta została przebudowana w 1783 roku. W zakrystii mieści się tablica erekcyjna z napisem, a grobowy pomnik założycieli kościoła w zewnętrznej ścianie od strony południowej. Ołtarze pochodzą z XVIII wieku. Stalle w prezbiterium i chrzcielnica pochodzą z 1777 roku. W 1882 roku kościół spłonął, został odbudowany i konsekrowany ponownie w 1892 roku. Obok świątyni usytuowana jest dzwonnica z 1816 roku, ufundowana przez Jacka Małachowskiego. Jest też stary cmentarz z nagrobkami z XIX wieku.

W dawnych źródłach Grocholice i Wszechświęte występują jako jedna wieś. Dawne źródła podają, że Grocholice i Wszechświęte w dziewiętnastym wieku były wsią kościelną i folwarczną, leżącą nad rzeką Obręczanką w gminie Sadowie. W 1827 roku w Grocholicach było 15 domów drewnianych i 125 mieszkańców. W 1881 roku stało tu 29 domów, w których mieszkało 217 osób. W tym czasie w Grocholicach było 376 mórg ziemi dworskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha) i 387 mórg ziemi włościańskiej, czyli chłopskiej. Cała parafia Grocholice-Wszechświęte liczyła wówczas 1166 dusz. Według danych z

2004 roku Grocholice liczą 156 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 221 hektarów, oraz działa tu 29 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, iż w Grocholicach mieszka 139 osób.

Właścicielami Grocholic od 1412 roku do końca XVII wieku byli: Grzegorz, Marcin, Jakób i Andrzej Grocholscy, Bernard Długosz, także m.in. Piotr, Jakób Szydłowiecki, Chocimowscy, Pozowscy, w tym Marian, Zborowscy m.in. Piotr, Gawrońscy, Tarnowscy, w tym Stanisław, księżęta Osogscy i inne rody szlacheckie. Dziesięcina z Grocholic-Wszechświętych miała wtedy wartość 10 marek.

Z Grocholicami związany był sławny pisarz, prozaik Witold Gombrowicz. Tak oto wspomina ją m.in. w powieści "Pornografia" "*... wieś Grocholice, po lewej stronie rzeczka, a po prawej rzadkie jeszcze chałupy i płoty, kura i gęś, koryto i bajoro, pies, chłop lub baba odświętna, ścieżką krocząca do kościoła... spokój i senność naszej wsi. ...*". Ze wznieść otaczających Grocholice rozciągają się wciąż te same widoki, które widział również Gombrowicz - "*... Wjechaliśmy na górę i pojawił się niezmienny widok na ziemię zaokrągloną wzgórzami i wzdętą swym nieruchomym falowaniem w skośnym świetle, które kłębiło się tu i ówdzie pod obłokami. ... Zjechaliśmy ze wzgórzka w wąwóz grocholiccki. ...*"

Do niedawna w Grocholicach działała Szkoła Podstawowa, która mieściła się w budynku piętrowym, powstałym z dworskiego budynku gospodarczego Gombrowiczów z Małoszyc. W przeszłości była tam ośmioklasowa Szkoła Podstawowa. W ostatnim okresie jej funkcjonowania, prowadzona była na ogólnych zasadach szkoły publicznej przez Stowarzyszenie "Promyk Oświaty" a nauczanie prowadzone było w trzech klasach. Jednakże, z powodu braku dostatecznej liczby uczniów oraz pieniędzy szkołę rozwiązano.

W budynku dawnej szkoły działał do niedawna Dom dla Matek z Dziećmi imienia ks. Marcina Popiela, który związany był z Fundacją "Wspólnota Chleb Życia."

Jacentów

Przez tą miejscowość przechodzi czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa o długości 28 km, m.in. przez Małoszyce, Ruszków, Zochcin, oraz rowerowy szlak "Architektury obronnej" z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego. W Jacentowie bierze też swój początek szlak turystyczny "Śladami Witolda Gombrowicza", który przebiega w całości w obrębie gminy Sadowie a bierze swój początek od skrzyżowania drogi krajowej nr 9 w Jacentowie przez miejscowości Obręczna, Wszechświęte, Grocholice do Małoszyc o długości 8 km.

Nazwa Jacentów pochodzi od imienia Hiacynt, z greckiego Hyakinthos, od wyrazu pospolitego hyakinthos, jest to nazwa kwiatu, dawniej w języku greckim nazwa boga wegetacji. Według K. Rymuta w pracy "Nazwiska Polaków", w języku polskim znane od średniowiecza, w formach także takich jak Jacenty, Hiacenty, Hijacynt, Jacek. Od dawnego imienia Hiacenty, Jacenty powstała m.in. nazwa miejscowości Jacentów, w gminie Sadowie.

Dawniej w Jacentowie był tylko folwark należący do gminy Sadowie i parafii Ruszków. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego z 1880 roku podaje, że stał tu wtedy tylko jeden dom. Folwark miał 342 morgi obszaru (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha) i należał do dóbr ruszkowskich.

W Jacentowie był dwór Olszowskich, otoczony parkiem dworskim. Na cmentarzu parafialnym w Ruszkowie jest ich grobowiec, na płycie tego grobowca znajduje się napis: "Aleksander Prus Olszowski, właściciel majątku Jacentów, żył lat 51, zmarł 29.04.1957 roku". W Jacentowie do tej pory w parku dworskim stoi pałac Olszowskich, zmieniony na prywatny hotel "Magnat". W parku wokół hotelu rosną trzy drzewa będące pomnikami przyrody. Jest to

kasztanowiec biały, lipa szerokolistna, oraz tulipanowiec amerykański.

Według danych z 2004 roku Jacentów liczy 589 mieszkańców, tym samym jest to największa liczba mieszkańców spośród wszystkich miejscowości gminy Sadowie. Z danych z 2008 roku wynika, że mieszka w tej miejscowości 619 osób.

Łężyce

Przez tą miejscowość przechodzi niebieski szlak turystyczny Gołoszyce - Dwikozy, oraz czerwony szlak rowerowy "Przez Góry Świętokrzyskie" z Cedziny (miejscowość pod Kielcami) do Opatowa o długości ok. 83 km.

Dawniej, najprawdopodobniej w pierwszej połowie XIII wieku, wieś ta należała do biskupów lubuskich, którzy otrzymali tę i kilkanaście pod opatowskich wsi od księcia śląskiego Henryka Brodatego. Wieś piętnastowieczna Łężyce ponosiła wszystkie ciężary podatkowe wspólnie z wioską Porudzie. Później jako wieś włościańska, czyli chłopska w 1884 roku należała do gminy Modliborzyce i parafii opatowskiej.

W 1827 roku w Łężycach było 12 domów i 109 mieszkańców, w końcu lat osiemdziesiątych XIX wieku były tu wtedy 23 domy, a liczba ludności wynosiła 140 mieszkańców. W Łężycach było wtedy 419 mórg ziemi (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Według danych z 2004 roku liczba ludności w Łężycach wynosi 154 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 377 hektarów, działają tu 31 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że w Łężycach mieszka 141 osób.

Obecnie w Łężycach znajduje się jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej.

Małoszyce

Przez tą miejscowość przechodzi czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa długości 28 km, m.in. przez Obręczną, Ruszków, Zochcin, oraz zielony szlak rowerowy im. Witolda Gombrowicza, który stanowi pętlę o długości 162 km. Na szlaku znalazło się wiele miejsc i miejscowości województwa świętokrzyskiego związanych z życiem i dziejami rodziny znanego polskiego pisarza, w tym: Małoszyce, Bodzechów, Denków, Ostrowiec Św., Doły Biskupie, Brody, Sarnówek, Bałtów, Tarłów, Czyżów Szlachecki, Wojciechowice, Ćmielów, Grocholice, Małoszyce, a także rowerowy szlak architektury obronnej z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego. W tej miejscowości kończy się także szlak turystyczny "śladami Witolda Gombrowicza", który zaczyna się w Jacentowie od skrzyżowania z drogą krajową nr 9 przez Obręczną, Wszechświęte i Grocholice o długości 8 km, w całości ten szlak przebiega w obrębie gminy Sadowie.

Małoszyce dawniej nazywały się Malocha i należały do Podlodowskich, w 1553 roku do Marcina Chocimowskiego. W 1633 roku Zygmunt Brzeziński, mąż Katarzyny z Chocimowskich sprzedał Małoszyce Michałowi Cettnerowi. Właścicielami Małoszyc byli także Rychłowscy i Marcin Podlodowski. W 1677 roku Kobylecki Franciszek odstąpił Małoszyce Krzysztofowi Ścibor Marchockiemu, który w zamian zobowiązał się wypłacać 2000 złotych polskich Kolegiiacii Opatowskiej, 700 złotych Kościołowi w Grocholicach, 200 złotych Kościołowi Ćmielowskiemu, 500 ołtarzowi Św. Marii Magdaleny u Dominikanów sandomierskich, 200 Kościołowi w Siennie, które to kwoty w 1827 roku Marchocki wpłacił i uregulował swoje zobowiązanie. Syn Krzysztofa Marchockiego - Franciszek, brat Jana, w 1701 roku wydzierżawił Małoszyce Stefanowi Reklewskiemu, który był ojcem Jakuba i Krzysztofa Reklewskich. (Z tej rodziny pochodził Wincenty Reklewski, urodzony w 1785 roku w Boleszynie koło Waśniowa i Chmielowa. Był on poetą i żołnierzem, zmarł w 1812 roku w Moskwie.) W roku 1776 Małoszyce kupił Ignacy Dowbor, po nim wieś tę dziedziczyli ks. Sanguszkowie, hr. Małachowscy.

Z XIX-wiecznych źródeł wynika, że wieś Małoszyce, leżąca nad rzeką Obręczanką w powiecie opatowskim, w gminie Sadowie w roku 1827 miała 14 domów i 58 mieszkańców, a w 1885 roku w Małoszycach stało 11 domów, a liczba ludności wynosiła 130 osób. Było tu 600 mórg ziemi dworskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha) i 85 mórg włościańskiej, czyli chłopskiej. Był także folwark z osadami, młyn "Kornobłot". Rozległość tego obszaru to aż 561 mórg, z czego grunta orne i ogrody liczyły 420 mórg, łąk było 55 mórg, pastwisk 39 mórg, lasu 28 mórg, nieużytków i placów niezabudowanych 19 mórg. Stały tu 3 budynki murowane i 15 domów z drzewa, zapewne folwarcznych. Według danych z 2004 roku Małoszyce liczyły 77 mieszkańców, zaś ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 325 hektarów, działa tu 20 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że w Małoszycach mieszka 79 osób.

W 1907 roku Małoszyce należały do Jana Gombrowicza, dyrektora Zakładów Żelaznych "Bodzechów" w Bodzechowie. Jan Gombrowicz był żonaty z Antoniną z Kotkowskich z Bodzechowa. Z ich związku przyszło na świat w Małoszycach ich czworo dzieci: Jerzy, Janusz, Rena i Witold.

Najmłodszy syn Jana i Antoniny - Witold Gombrowicz urodził się w Małoszycach 4 sierpnia 1904 roku i tu spędził swoje młode lata. O jego życiu w Małoszycach możemy dowiedzieć się więcej w artykule "Ślady Gombrowicza w Małoszycach". Należy przy tym nadmienić, iż Witold Gombrowicz był znanym powieściopisarzem nowelistą, dramaturgiem i eseistą, który od 1939 do 1963 roku przebywał w Argentynie, a od 1964 roku we Francji, gdzie zmarł w 1969 roku.

W Małoszycach Witold wraz z rodziną przebywał na stałe do 1915 roku. Po czym Gombrowiczowie przeprowadzili się do Warszawy, a do Małoszyc jeździli tylko na wakacje. Choć były to krótkie pobyty, to jednak sam Witold Gombrowicz zdołał zgromadzić pokaźny bagaż materiału literackiego wykorzystanego w późniejszej twórczości (odnośnik - "Ślady Gombrowicza w Małoszycach"). Dwór natomiast kupili gospodarze z Krzczonowic, którzy go rozebrali i postawili dzieciom szkołę (budynek spłonął podczas wojny). Przy tym z dawnego budynku gospodarczego majątku Gombrowiczów wzniesiono szkołę w Grocholicach. Ziemię w Małoszycach w 1938 roku nabyli okoliczni gospodarze. I tym prozaicznym epizodem skończył się kontakt Gombrowiczów z Małoszycami.

Pozostałością majątku Gombrowiczów w Małoszycach są dwa kamienne słupy z piaskowca przy figurce, stanowiące niegdyś ogrodzenie dworu. W tle kilka okazałych drzew istniejących w parku. Za nimi staw, po którym dworskie dzieciaki pływały łódką. Dziś już mniejszy i pozbawiony wysepki na środku.

Znakiem i pamiątką związków Witolda Gombrowicza z Małoszycami, poza literackimi śladami jego rodzinnych stron w jego książkach, jest pomnik, który znajduje się w sąsiedztwie dawnego majątku Gombrowiczów w tej miejscowości.

Pomnik pisarza jest umiejscowiony w tzw. "Zakątku Gombrowicza". Powstał on z dotacji w ramach programu "Bursztynowy Szlak Greenways". Tytuł projektu, autorstwa Gminnego Ośrodka Kultury w Sadowiu, brzmi - "W Małoszycach urodzony". Celem tego projektu było zachowanie dziedzictwa narodowego związanego z osobą Witolda Gombrowicza, poprzez utworzenie miejsca pamięci urodzenia pisarza, zagospodarowanie terenu zielonego pod kątem wypoczynku dla turystów, promocję Małoszyc jako elementu szlaków "Bursztynowego" i "Śladami Witolda Gombrowicza". W ramach projektu wykonano tablice z informacją o miejscu pamięci Witolda Gombrowicza, stoliki i ławeczki w otoczeniu zieleni znajdujące się w pobliżu dające możliwość wytchnienia i relaksu wędrującym po szlakach, kosze na śmieci zapewniające czystość i estetykę, chodnik z kostki kamiennej - dojście od drogi do pomnika i ogrodzenie

drewniane otaczające część terenu oraz ogrodzenie z krzewów ozdobnych.

Michałów

Słownik etymologiczny miast i gmin Stanisława Rosponda z 1984 roku podaje, że nazwa Michałów pochodzi od imienia Michał, czyli była to kiedyś własność Michała. Jest to zatem nazwa dzierżawcza. Michał, z hebrajskiego Michael, czyli "*któż jak Bóg*" nosi w Polsce nazwę wiele miejscowości, między innymi Michałów w Górach Świętokrzyskich nad rzeką Kamienną, oraz wieś w gminie Sadowie.

Michałów jako wieś włościańska, czyli chłopska, w 1884 roku należała do gminy Modliborzyce i parafii opatowskiej. Było tu wtedy 7 domów, 28 mieszkańców i 259 mórg ziemi (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Według danych z 2004 roku liczba mieszkańców w Michałowie wynosiła 77. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosić miała 138 hektarów, działa tu wtedy 16 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, iż w Michałowie mieszka 75 osób.

Niemienice

Przez tę miejscowość przechodzi czerwony szlak rowerowy "Przez Góry Świętokrzyskie" z Cedzyny (miejscowość pod Kielcami) m.in. przez Truskolasy, Biskupice, Łężyce do Opatowa, o długości ok. 83 km.

Dawniej, w 1827 roku liczyły 122 mieszkańców, stało tu wtedy 17 domów, a w 1880 roku w Niemienicach było 29 domów, 153 mieszkańców i 391 mórg ziemi chłopskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Folwark niemienicki posiadał wtedy 681 mórg obszaru, w tym 607 mórg stanowiły grunty orne i ogrody, 21 mórg łąki, 26 mórg pastwiska, pozostałych 19 mórg to były nieużytki. W folwarku było 5 budynków murowanych i 5 domów drewnianych, najczęściej pokrytych strzechą. W 1873 roku, podobnie jak Jałowęsy i Karsy, folwark niemienicki został oddzielony od dóbr Opatowa. Według danych z 2004 roku w Niemienicach mieszkało 286 osób. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 413 hektarów, a działa tu 46 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, iż liczba mieszkańców w Niemienicach wynosi nadal 286 osób.

Obecnie w Niemienicach działa Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla dzieci upośledzonych w stopniu umiarkowanym i znacznym. Dyrektorem placówki jest Elżbieta Firmanty. W skład SOSW w Niemienicach wchodzi Szkoła Podstawowa, Gimnazjum, oraz Szkoła Przysposabiająca. Placówka ta została założona w 1981 roku. Wcześniej działał tu dom dziecka. Obecnie uczniowie SOSW w Niemienicach aktywnie uczestniczą w zajęciach w ramach m.in.: koła sportowego, klubu wędrownika, koła plastycznego oraz koła muzycznego. Ośrodek ten zaangażował się w realizację projektu "Ślady przeszłości - uczniowie adaptują zabytki" w ramach Centrum Edukacji Obywatelskiej. Ponadto SOSW w Niemienicach zaadaptował lapidarium cmentarza żydowskiego w Opatowie.

W obrębie Ośrodka znajduje się park dworski z unikatowymi pomnikami przyrody - chodzi o jeden klon oraz pięć lip szerokolistnych i drobnolistnych (klon i dwie lipy w parku dworskim, trzy lipy wśród alei drzew rosnących wzdłuż dawnej drogi dojazdowej do tegoż parku), które w 1957 roku zostały wpisane na listę pomników przyrody, chronionych prawem.

Ponadto w Niemienicach znajdują się trzy figury przydrożne. Jedna z nich - krzyż kamienny z 1841 roku. Druga figura to krzyż kamienny z 1849 roku, umiejscowiony jest przy drodze powiatowej nr 119 z Opatowa do Truskolas, na trasie Opatów-Sarnia Zwola-Nowa Słupia. Trzecia figura to krzyż kamienny pomalowany na czerwono z 1889 roku, jest położony przy drodze gminnej w pobliżu stawu siemienickiego.

Obręczna

Przez Obręczną przechodzi szlak turystyczny "Śladami Witolda Gombrowicza" prowadzący od skrzyżowania drogi krajowej nr 9 w Jacentowie przez Wszechświęte, Grocholice do Małoszyc o długości 8 km, w całości ten szlak przebiega w obrębie gminy Sadowie. Przez tą miejscowość przechodzi także czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa długości 28 km, m.in. przez Małoszyce, Sadowie, Zochcin. Przez Obręczną przechodzi także rowerowy szlak "Architektury obronnej" z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego.

Obręczna dawniej należała do Zygmunta Brzezińskiego. W 1631 roku kupił ją od Brzezińskiego Aleksander Chocimowski. W roku 1663 Obręczna była własnością Szymona i Hieronima Podlodowskich, synów Hieronima. w 1678 roku władał nią Mikołaj Romer, w XVIII wieku należała do Krzysztofa i Felicjanny Reklewskich, a od 1789 roku do Małachowskich. Wieś Obręczna od 1000 płaciła 25 złotych na Komisję Edukacji Narodowej.

W Obręcznej leżącej nad rzeką Obręczanką w 1827 roku było 11 domów i 83 mieszkańców, a w 1882 roku miejscowość ta miała 20 domów i 92 mieszkańców. We wsi był wiatrak, a w pobliżu pokłady rudy żelaza, kamienia ciosanego i najprawdopodobniej węgla brunatnego. W 1871 roku był tu rozległy folwark, który posiadał 572 morgi ziemi ornej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha), 475 mórg gruntów i ogrodów, 20 mórg łąk, 28 mórg pastwisk, 2 morgi wody, 47 mórg nieużytków, budynków murowanych było 10, z drzewa 4 domy. Wieś Obręczna albo Podlodów miała 15 osad, z 143 morgi. Nazwa Podlodów pochodzi od nazwiska Podlodowski, którego rodzina była właścicielami dawnej wsi Obręczna.

Z danych Urzędu Gminy z 2004 roku wynika, że wieś Obręczna, której nazwa może pochodzić od obręczy, liczy 311 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych w tej miejscowości wynosi 420 hektarów, to jest mniej niż pod koniec XIX wieku, ale stan ludności tej wsi wzrósł o ponad 200 osób. Z danych z 2008 roku wynika, że w Obręcznej mieszka 295 osób.

Spośród znaczących osób jakie związały swoje życie z Obręczną należy wymienić wybitnie uzdolnionego poetę, preromantyka, Wincentego Reklewskiego (1786-1812) autora poezji opartych na motywach ludowych oraz sielanek. Jako żołnierz armii napoleońskiej zmarł w czasie kampanii moskiewskiej w 1812 roku.

Spośród zabytków do dziś zachowała się w Obręcznej rzeźba kamienna N. P. Marii Niepokalanie Poczętej, zapewne z przełomu wieku XVIII i XIX, a także figura przydrożna ufundowana w 1880 roku przez Szymona Pawlickiego, dziedzica wsi Obręczna.

Okręglica

Dawniej, w 1886 roku należała do gminy Bodzechów w powiecie opatowskim i parafii Grocholice-Wszechświęte. Wieś liczyła wtedy 17 mieszkańców, stał tu wówczas tylko jeden dom. W Okręglicy, której nazwa może pochodzić od wyrazu okrąg, był także folwark posiadający do końca XIX wieku 255 mórg ziemi folwarcznej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). W 2004 roku wieś Okręglica liczyła 42 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych w tej miejscowości wynosi 88,5 hektarów. Działa tu 10 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że mieszka tu 45 osób.

Porudzie

Przez tą miejscowość przechodzi czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa długości 28 km., m.in. przez miejscowości Małoszyce, Obręczna, Sadowie.

W XV wieku jako wieś parafii opatowskiej należała do biskupów lubuskich, którym w

1223 roku książę śląski Henryk Brodaty nadał 16 wsi i Opatów. Wieś piętnastowieczna Porudzie miała 6 łanów ziemi, z każdego płaciła po 2 ferony oraz ponosiła wszystkie ciężary wspólnie z Łężycami. Dziesięcinę wartości 5 grzywien pobierali biskupi lubuscy. Tytułem ciekawostki historycznej warto przypomnieć, że między innymi za wieprzowe przekazywano 2 grosze z łanu (w średniowieczu 1 łan odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu), za stację królewską 6 groszy z łanu, za kozłowe 0,5 groszy z łanu, za sep owsa 3 korce owsa, 2 kuraki na w Niebowzięcie z łanu, 2 sery, 20 jaj. Wieśniacy odrabiali pańszczyznę po dwa dni w tygodniu własnym wozem i pługiem, musieli oddawać 6 miarek owsa i po 12 kurcząt z gospodarstwa, a za stację królewską 3 ferony, zaś konopną dziesięcinę po 4 pęki konopi.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego podaje, że w Porudziu w końcu XIX wieku był tylko folwark nad rzeką Opatówką należący do parafii opatowskiej i gminy Sadowie. Folwark był oddalony o trzy wiorsty od Opatowa (1 wiorsta, to dawna jednostka długości odpowiadająca odległości ok. 1 km). W folwarku stały dwa domy, było tam 564 morgi ziemi dworskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Według danych z 2004 roku wieś Porudzie liczyła 166 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi obecnie 110 hektarów, w tej miejscowości funkcjonują 24 gospodarstwa rolne. Z danych z 2008 roku wynika, że w Porudziu mieszka 156 osób.

Ruszkowiec

Przez tę miejscowość przechodzi rowerowy szlak "Architektury obronnej" z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego.

W XV wieku należał do biskupów lubuskich, o tej wsi wspomina w swoich kronikach historycznych Jan Długosz (1415-1480). W średniowiecznym Ruszkowcu było 6 łanów ziemi (w średniowieczu 1 łan odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu), jeden łan karczenny, z których kustodyja opatowska pobierała dziesięcinę snopową wartości około 14 grzywien. Kmiecie (w XIV i XV wieku zaczęto nim nazywać bogatych mieszkańców wsi, którzy uprawiali przynajmniej 1 łan ziemi i w zamian za to musieli płacić panu feudalnemu czynsz i wykonywać prace rolne na jego ziemi - początkowo 1 dzień w tygodniu. W tym okresie "kmieć" stanowiło określenie wartościujące, w odróżnieniu od "chłopa", które było pogardliwym określeniem niewolnego parobka) i karczmarz - jak podaje Długosz, dziesięcinę przekazywali po 4 pęki konopi i ćwiartkę siemienia konopnego kustoszowi opatowskiemu. Z zapisu Adolfa Pawińskiego w książce "Polska XVI wieku pod względem geograficzno-historycznym" wynika, że w 1578 roku wieś Ruszkowiec należała do Mikołaja Radziwiłła. Wieś miała wtedy 14 dawnych osad (dawniej w Królestwie Polskim przyjmowano, że osiąga wielkość pośrednią między miastem a wsią), 6 i 3/8 łanów ziemi oraz jednego ubożego. W końcu XIX wieku w Ruszkowcu były 3 łany, folwark i 541 mórg ziemi dworskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). W 1885 roku Ruszkowiec należał do gminy Sadowie i parafii Ruszków, w powiecie opatowskim. Według danych z 2004 roku Ruszkowiec liczył sobie 207 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych Ruszkowca wynosi 337 hektarów. Rolnicy wsi mają 41 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że w Ruszkowcu mieszka 203 osoby.

Do znanych ludzi, którzy urodzili się w Ruszkowcu należy Władysław Belina-Prażmowski (1888-1938) dowódca 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich, prezydent miasta Krakowa (1931-1933), wojewoda lwowski (1933-1937). O fakcie jego urodzenia się w Ruszkowcu przypomina tutejszy pomnik, postawiony ku pamięci naszego rodzimego legionisty.

W Ruszkowcu znajduje się przydrożna figura - krzyż kamienny z 1913 roku przy skrzyżowaniu drogi gminnej z drogą powiatową nr 119 z Opatowa do Truskolas, na trasie

Opatów-Sarnia Zwola-Nowa Słupia

W Ruszkowcu działa obecnie jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej.

Ruszków

Przez tą miejscowość przechodzi czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa długości 28 km, m.in przez Małoszyce, Obręczną, Sadowie, Zochcin.

Ruszków może to być nazwa pochodząca od gleby rdzawej lub nazwa odosobowa od nazwiska Rusz, Ruszka - względnie od dawnego imienia słowiańskiego, dawnych właścicieli Ruszkowa. Nazwa ta może też pochodzić od rusznikarza, rzemieślnika i zawodu rusznikarskiego.

Pierwsze wzmianki o wsi Ruszków pochodzą z 1313 roku, kiedy to ówczesny dziedzic tej miejscowości Bartłomiej Rokosz założył tu kościół. W drugiej połowie XV wieku wzniesiono kolejny, drewniany kościół, przypuszczalnie było to zasługą Stanisława Zawiszy z Oleśnicy, herbu Dębno, podsędka Sandomierskiego. Był on dziadkiem słynnego kardynała Zbigniewa, biskupa krakowskiego, który będąc młodzieńcem, królowi Jagielle pod Grunwaldem życie ocalił. O Stanisławie Zawiszy z Oleśnicy mówi Jan Długosz, że był mężem niepospolitej cnoty i pobożności - sam zaś Zawisza o sobie w erekcji kościoła pisał, że pragnął zbudować kościół "zapalony uczuciem miłości i gorliwości o podniesienie czci Bożej, jako też dla własnego swego zbawienia." Kościół ten został poświęcony pod wezwaniem Św. Stanisława, patrona fundatora, który też pod nim spoczął.

W połowie XV wieku w Ruszkowie były trzy łany kmiecy (w średniowieczu 1 łan kmiecy odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu od 5 do 11 ha), 3 zagrodników bez roli (zagrodnik to dawniej chłop posiadający niewielki przydział ziemi, nie wystarczający do wyżywienia rodziny. Aby przeżyć, musiał najmować się do pracy. Był zobowiązany do pańszczyzny pieszej), oraz folwark rycerski. Kronikarz Jan Długosz w opisie wsi pisze między innymi, że dziesięcinę snopową i konopną pobierał proboszcz ruszkowski. Kmiecie ze swoich łanów dziesięcinę po 4 pęki o wartości 10 grzywien przekazywali prebendzie szewieńskiej w Kielcach (w XIV i XV wieku kmieciem zaczęto nazywać bogatych mieszkańców wsi, którzy uprawiali przynajmniej 1 łan ziemi i w zamian za to musieli płacić panu feudalnemu czynsz i wykonywać prace rolne na jego ziemi - początkowo 1 dzień w tygodniu. W tym okresie "kmieć" stanowiło określenie wartościujące, w odróżnieniu od "chłopa", które było pogardliwym określeniem niewolnego parobka).

W roku 1578 Borzywój Podlodowski posiadał w Ruszkowie 6 osadników, 3 łany, 6 zagrodników z rolą, kowala, 8 biednych, 2 rzemieślników. Jednym z pierwszych dziedziców był Bartłomiej Rokosz, fundator kościoła, później Zawisza z Oleśnicy herbu Dębno, który postawił kościół drewniany, dziedzicami byli także Podlodowscy i hr Jacek Małachowski, właściciel Ruszkowa. W 1798 roku ufundował nowy murowany kościół w Ruszkowie, który postawiono obok dawnego, drewnianego kościoła, rozebranego w 1823 roku (z tak pozyskanych materiałów postawiono szpital dla ubogich).

Obok kościoła po wezwaniu Św. Stanisława znajduje się XIX- wieczny cmentarz w Ruszkowie, którego historia grzebalnictwa może sięgać nawet XIV wieku.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego podaje, że w 1827 roku w Ruszkowie było 21 domów i 111 mieszkańców. W końcu XIX wieku Ruszków występuje jako Ruszków wieś i folwark oraz Ruszków Poduchowny. Wtedy właśnie Ruszków wieś miał 20 domów, 151 mieszkańców, 156 mórg ziemi dworskiej (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha), i 249 mórg ziemi włościańskiej, czyli chłopskiej. Ruszków Poduchowny miał 7 domów, 124 mieszkańców i 77 mórg ziemi włościańskiej. Według danych z 2004 roku liczba ludności w Ruszkowie wynosi 223 osoby. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 290 hektarów, a

działa tu 45 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że w Ruszkowie mieszka 230 osób.

Wśród ważnych osób, które związały swoje życie z Ruszkowem, był hr Jacek Małachowski (1737-1821), kanclerz wielki koronny, fundator kościoła w Ruszkowie, a także dzwonnicy kościoła we Wszechświętych, oraz Władysław Zwiejski pseudonim "Jaruga" (1908-1998), który urodził się w Ruszkowie. Z wykształcenia był prawnikiem, w czasie II wojny światowej pełnił funkcję komendanta Obwodu Batalionów Chłopskich Opatów, był działaczem ruchu ludowego, jest patronem Publicznego Gimnazjum w Sadowiu.

W Ruszkowie znajduje się jedna figura przydrożna w pobliżu kościoła a jest to krzyż. Napis na nim brzmi następująco: "Jędrzej Tracz Agata z Sitków 28.04.1859".

Rzuchów

Herbarze szlachty polskiej podają, że Rzuchowski herbu Łabędź przyjął swoje nazwisko od wsi Rzuchów w dawnym województwie sandomierskim.

Według Jana Długosza w połowie XV wieku wieś Rzuchów była własnością Mikołaja Podlodoskiego herbu Janina, miała 13 łanów kmiecych (w średniowieczu 1 łan kmiecy odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu od 5 do 11 ha), 2 karczmy z rolą i jednego zagrodnika z rolą. Oddawały one dziesięcinę snopową i 4 pęki konopi, o wartości 7 grzywien wikariatowi kolegiaty opatowskiej. W drugim opisie Długosza wieś miała 16 łanów i oddawała dziesięcinę o wartości 16 grzywien.

W 1578 roku wieś podzielona była pomiędzy kilku właścicieli. Łukasz Kocimowski posiadał 3 osadników, 11 łana, 3 zagrodników (dawniej chłop posiadający niewielki przydział ziemi, nie wystarczający do wyżywienia rodziny. Aby przeżyć, musiał najmować się do pracy. Był zobowiązany do pańszczyzny pieszej) i 3 biednych. Hieronim Kocimowski miał 1 osadnika, 1 łanu i 1 zagrodnika. Mołuski miał 3 osadników i 3 łana.

Od 1642 roku Rzuchów należał do Podlodoskich, Chocimowskich, książąt Ostrogskich. Dziesięcinę ze Rzuchowa w wysokości 16 marek pobierali księża wikariusze z Opatowa.

W 1827 roku w Rzuchowie stało 13 domów, w których żyło 60 mieszkańców, a w roku 1889 były tam 22 domy drewniane, w których mieszkało 171 osób.

Z racji tego, iż Rzuchów leży na stokach Łysogór, obok żyznej gleby posiadał bogactwa mineralne, które przed 1860 rokiem były eksploatowane przez braci Dowborów. Byli oni dziedzicami Rzuchowa i pobliskiego Miłkowa. Dowborowie uruchomili tu fabrykę wyrobów fajansowych i kamiennych, która jednak wkrótce upadła z powodu braku pieniędzy na kontynuowanie produkcji i złego kierowania zakładem. Oprócz pokładów glinki ogniotrwałej, były tu także bardzo cienkie pokłady węgla kamiennego i rudy żelaza, wydobywanej przed 1860 rokiem dla zakładów Antoniego Klimkiewicza w Klimkiewiczowie (obecnie dzielnica pobliskiego Ostrowca Św.). Bogate lasy okalające Rzuchów i Miłków obfitowały w modrzewie.

Dobra Rzuchowa w 1885 roku składały się z folwarku Rzuchów i Romanów (Deszkówek), które posiadały ogółem 563 morgi (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha), w tym 518 mórg gruntów ornych i ogrodów, 7 mórg pastwisk, 5 mórg lasu, osady czynszowe miały 4 morgi, nieużytków było 29 mórg, budynków murowanych 4, drewnianych 14, płodozmian 8-polowy, stały tu też dawniej dwa czynne wiatraki. Wieś Rzuchów z czternastoma osadami (zagrodami) miała 119 mórg z gruntami.

Rzuchów według danych z 2004 roku liczy 316 mieszkańców. Ogólna powierzchnia gruntów rolnych wynosi 467 hektarów. Na tych gruntach działają 53 gospodarstwa rolne. Z danych z 2008 roku wynika, że w Rzuchowie mieszka 299 osób.

Pośród zabytków jakie zachowały się do dziś jest figura przydrożna, którą jest kamienna

rzeźba św. Franciszka z 1819 roku.

W Rzuchowie jest jeden pomnik przyrody. Zachował się tu klon pospolity.

Sadowie

Przez tą miejscowość przechodzi czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa o długości 28 km, oraz rowerowy szlak "Architektury obronnej" z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego.

Nazwa kulturowa Sadowia pochodzi od wyrazu sad, sadu. Szersze etymologiczne wyjaśnienie tej nazwy wskazuje, że przyrostek prasłowiański „owie” oznaczał mnogość, dużo czegoś, zatem Sadowie oznaczało wtedy miejsce lub jakiś obszar, na którym było mnóstwo wiele sadów.

Sadowie w piętnastowiecznych annałach figurowało jako Schadowye i należało do Jana ze Sporowa herbu Odrowąż - arcybiskupa gnieźnieńskiego. Długosz z kolei podaje, iż okolicznymi dobrami zarządzał Eustachy Sprowski, kasztelan radomski. W owych latach wieś należała do parafii w Ruszkowie i "było tu 9 łąnów kmiących (w średniowieczu 1 łąn kmiący odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu od 5 do 11 ha), karczma, 4 zagrody dające dziesięcinę wartości do 10 grzywien prebendzie kieleckiej".

U progu XVI stulecia znaczną częścią Sadowia oraz osad takich, jak Szczytniki i Kamień, zarządzał Jan Słupecki z Konar. Kilkadziesiąt lat później jako właściciela wymienia się Adama Rzuchowskiego. Już wtedy było jedną ze znaczniejszych wsi na terenie dzisiejszego powiatu, do czego przyczyniło się m.in. korzystne położenie: bezpośrednio przy trasie wiodącej z Opatowa do Radomia, a następnie do Warszawy. Przez szereg kolejnych lat wieś urosła do rangi ośrodka gminy.

Wsie leżące u podnóża Gór Świętokrzyskich były zapleczem dla powstańców, dając żywność i schronienie oddziałom Czachowskiego i Langiewicza. W okresie rewolucji 1905 - 1907 roku, jedną z form walki były strajki podatkowe i szkolne. Przez cały okres międzywojenny chłopcy walczyli o szkołę powszechną i o ziemię, a ich udział w strajkach lat 1936 - 1937 był powszechny.

W najgorszym dla Polski okresie, w czasie okupacji hitlerowskiej, działacze ludowi z gminy Sadowie czynnie przystąpili do walki: organizowali Straże, a później Bataliony Chłopskie. W roku 1944 południowa część gminy znalazła się w pasie przyfrontowym, ludność została ewakuowana, wiele budynków prywatnych i obiektów użyteczności publicznej zniszczono.

Jeśli chodzi o rozwój Sadowia pod względem liczby mieszkańców i wielkości powierzchni gruntów rolnych to od XIX wieku przedstawiała się ona następująco. W 1827 roku miejscowość ta miała 21 domów i 178 mieszkańców, w końcu XIX wieku w Sadowiu było 34 domy, 226 mieszkańców. Folwark Sadowie w 1880 roku posiadał 542 morgi użytków rolnych (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Według danych z 2004 roku Sadowie liczy 474 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 619 hektarów, a jest tu 59 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że w Ruszkowie mieszka 471 osób.

W Sadowiu, jako miejscowości gminnej, działa Zespół Szkół, którego dyrektorem jest Karol Błaszczuk. W skład ZS w Sadowiu wchodzi Szkoła Podstawowa im. Batalionów Chłopskich, której dyrektorem jest Krystyna Jezierska, oraz Publiczne Gimnazjum imienia ppłk Władysława Zwiejskiego ps. "Jaruga", którego dyrektorem jest Małgorzata Chudzik. Więcej o Zespole Szkół w Sadowiu można się dowiedzieć ze strony internetowej www.zssadowie.rox.pl. W Sadowiu działa też Gminna Biblioteka Publiczna, a jej filie znajdują się w Biskupicach i Bogusławicach.

W Sadowiu działają także Gminny Ośrodek Kultury - www.goksadowie.com.pl,

Samodzielny Zakład Opieki Zdrowotnej, oddział Poczty Polskiej, Posterunek Policji oraz jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej.

Wśród zabytków jakie zachowały się na terenie miejscowości Sadowie są cztery figurki przydrożne. Jedną z nich znajduje się przy drodze krajowej nr 9 i jest to krzyż kamienny z datą 5 kwietnia 1865 roku, druga to krzyż z 1898 roku wzdłuż drogi gminnej łączącej drogę krajową nr 9 z Sadowiem, trzecia figura to krzyż z XIX wieku, który mieści się na początku drogi z Sadowia do kościoła w Ruszkowie. Natomiast czwarta figura jest to zabytkowa kamienna rzeźba św. Jacka z 1810 roku a znajduje się przy tej samej drodze co trzecia figura, a jej fundatorem był hr. Jacek Małachowski.

Szczucice

Etymologiczne pochodzenie tej nazwy może pochodzić od nazwy dzierżawczej pochodzącej od własności Szczuki. Z kolei słownik etymologiczny miast i gmin podaje, że wyraz "szczuka" dawniej oznaczał szczupaka. Autor Słownika Stanisław Rospond z Uniwersytetu Wrocławskiego między innymi pisze: "Na pewnym terenie polskim zachował się ten wyraz, mający swoje znamienne rozprzestrzenienie w nazwach miejscowości: Szczucice, dziś Szczucice koło Opatowa". Tak więc, nazwa wsi Szczucice w obecnej gminie Sadowie pochodzi od wyrazu "szczuka", czyli dawniej "szczupak".

Szczucice były w przeszłości własnością biskupstwa lubuskiego. Po raz pierwszy wymieniane są w akcie Władysława Łokietka z 1328 roku, potwierdzającego posiadłość biskupie. Wieś pojawia się też prawdopodobnie w akcie wydanym w Opatowie w 1380 roku *Vitaszco de Stimnicze* podpisany na akcie może oznaczać dziedzica Szczucic. Według rejestru poborowego powiatu sandomierskiego z 1578 roku wieś była własnością Mikołaja Radziwiłła. Było tu wtedy 8 osadników, 4 łany (obszar 1 łana odpowiadał powierzchni średniej wielkości chłopskiego gospodarstwa feudalnego) i 1 komornik (dawniej chłop nie posiadający własnej ziemi, mieszkający zatem u gospodarza dosłownie siedzący na komorze; pomagał w gospodarstwie w zamian za "dach nad głową"). W 1827 roku w Szczucicach było 15 domów i 54 mieszkańców, a w 1890 roku wieś ta miała 13 domów i 107 mieszkańców. Według danych z 2004 roku w Szczucicach mieszka 101 osób. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 253 hektary, a działa tu 18 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że liczba mieszkańców w Szczucicach wynosi 97 osób.

Truskolasy

Przez Truskolasy przechodzi rowerowy szlak "Architektury obronnej" z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego. Przez tę miejscowość, a dokładniej przez Górę Truskolaską, przechodzi także czerwony szlak turystyczny z Gołoszyc do Kuźniaków im. Edmunda Massalskiego (pedagog, popularyzator turystyki) o długości 105 km. Należy przy tym nadmienić, iż góra Truskolaska jest najwyższym wzniesieniem w powiecie opatowskim (448 m.n.p.m) i jest to najbardziej wysunięta na wschód góra pasma Jeleniowskiego Gór Świętokrzyskich. Góra ta jest porośnięta lasem jodłowo-bukowym. U stóp góry, od strony wschodniej, znajdują się źródła rzeki Opatówki przepływającej m.in. przez Opatów.

Słownik etymologiczny miast i gmin Stanisława Rosponda podaje, że nazwa Truskolasy prawdopodobnie pochodzi od nazwy rodowej lub przezwiska Truskolas. Dotyczy to Truskolas opatowskich, jak i innych miejscowości o tej nazwie. Nazwa ta może jednak pochodzić od przezwiska Trusek i nazwiska Truski. Wyraz staropolski "trusk" oznaczał "szelest, trzeszczenie", obecnie "trusk", to "opadłe igły drzew szpilkowych".

Dawne Truskolasy w kronikach wspomina Jan Długosz. Z jego opisu wynika, że miejscowość ta była wymieniona w 1328 roku jako własność biskupów lubuskich, osiadłych w XII wieku w Opatowie. Ich dobra, w tym wieś Truskolasy, potwierdził w dokumencie z tego roku król Władysław Łokietek. W połowie XV wieku Truskolasy zostały podzielone między biskupów lubuskich i krakowskich. W tej wsi, należącej wówczas do parafii Momina, były 4 łany kmiecie (w średniowieczu 1 łan kmiecy odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu od 5 do 11 ha), z jednego łana kmiecie płacili czynsz w wysokości 8 skojców (z wielkiej Encyklopedii PWN wynika, że szkojec-skojec w średniowieczu była to jednostka pieniężna; w Polsce od XIII skojec stanowił równowartość 10 denarów, a w XIV i XV wieku 2 groszy), 4 na Św. Trójcę, 4 na Św. Marcina. Wiejski młyn płacił pół grzywny, za wieprzowe kmiecie płacili po 2 duże grosze na Boże Narodzenie, pół grosza na Wielkanoc, na sep jesienny 2 korce żyta, na sep letni 3 korce owsa, inni kmiecie 2 kury na Wniebowstąpienie, 30 jaj i 2 sery na Wielkanoc. Na stację królewską, która znajdowała się w Opatowie - jakbyśmy dzisiaj powiedzieli na hotel, w którym zatrzymywał się król podczas pobytu w Opatowie. Na każdy przyjazd króla do Opatowa kmiecie dawali po 6 groszy, 3 korce owsa, 10 jaj, 2 sery i 2 kury. Kronikarz Jan Długosz pisze, że dziesięcinę snopową wartości 4 grzywien płacono biskupowi lubuskiemu. Dawano też po cztery pęki konopi.

W 1892 roku Truskolasy były w granicach powiatu opatowskiego w parafii Momina i należały do gminy Modliborzyce. W 1827 roku było tam 10 domów i 46 mieszkańców, w końcu XIX wieku było 8 domów i 96 mieszkańców. Dobra Truskolasy w 1873 roku zostały oddzielone od dóbr Opatów. W 1885 roku składały się z folwarku Truskolasy i Worowice, a rozległości tych dóbr wynosiły łącznie 1598 mórg (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Folwark Truskolasy posiadał 384 morgi gruntów ornych i ogrodów, 52 morgi łąk, 12 mórg pastwisk, 796 mórg lasów, 182 morgi nieużytków, stały tam wtedy 2 budynki murowane i 14 domów drewnianych. Z kolei folwark Worowice miał 167 mórg gruntów ornych i ogrodów, 4 morgi łąk, 1 morgę nieużytków, jeden budynek murowany i jeden drewniany. Las był nieurządzony, były tam też pokłady kamienia.

Według danych z 2004 roku Truskolasy liczą 126 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych w tej miejscowości wynosi 222 hektarów i jest tu 25 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że w Truskolasach mieszka 128 osób.

Wszechświęte

Przez tą miejscowość przechodzi czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa długości 28 km, oraz rowerowy szlak architektury obronnej z Końskich do Kielc o długości 500 km, który w całości przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego. Przez Wszechświęte przechodzi także szlak turystyczny "Śladami Witolda Gombrowicza" prowadzący od skrzyżowania drogi krajowej nr 9 w Jacentowie przez Obręczną, Grocholice do Małoszyc o długości 8 km, w całości ten szlak przebiega w obrębie gminy Sadowie.

Nazwa miejscowości Wszechświęte to nazwa złożona, dwuczłonowa składająca się ze słów Wszystkich i Świętych. W liturgii katolickiej jest to uroczystość na pamiątkę wszystkich zbawionych, czyli ludzi świętych, nie tylko kanonizowanych. Istotą tego święta stanowi dogmat świętych obcowaniu, czyli wspólnota zbawionych w niebie i żyjących na ziemi. Święto przypada na 1 listopada.

Najważniejszym zabytkiem we Wszechświętych jest kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych, wybudowany w 1462 roku, w stylu gotyckim. Jego fundatorami byli Jakób i Andrzej Grocholscy. Kościół został rozbudowany w XVIII wieku. Wizerunki herbu Syrokomla (herbu fundatorów świątyni) umieszczone są na pilastrach narożnych. Ołtarze, stalle (drewniane lub

kamienne ławki) w prezbiterium (przestrzeń kościoła przeznaczona dla duchowieństwa, może być wydzielona od reszty kościoła podwyższeniem lub balustradą) oraz chrzcielnica pochodzą z XVIII wieku. W 1882 roku kościół spłonął, został odbudowany i konsekrowany ponownie w 1892 roku. Obok świątyni usytuowana jest dzwonnica z 1816 roku, ufundowana przez kanclerza wielkiego koronnego, hrabiego Jacka Małachowskiego. Ważnym wydarzeniem jakie miało miejsce w kościele we Wszechświętych był chrzest wielkiego pisarza, Witolda Gombrowicza.

Obok kościoła jest stary cmentarz z XIX wieku, na którym do tej pory zachowało się wiele interesujących pomników kamiennych z epitafiami, wyrytymi na płytach nagrobnych, jakich obecnie prawie się nie spotyka na współczesnych pomnikach i nagrobkach cmentarnych.

Historia wikarówki (domu plebana) jest również bardzo ciekawa, Otóż wikarówka, czyli dom wikariuszy stał pierwotnie blisko kościoła. Do kościoła księża wikariusze szli z niego przez mostek drewniany przerzucony nad wąwozem. Plebania stała w Boguczynie, jak pisze autor Dekanatu opatowskiego, "*za stawami na górze wielkiej*", po stronie północno-zachodniej kościoła. Ta plebania jednak spłonęła podczas pożaru 29 sierpnia 1763 roku. W dwa lata później, w 1765 roku kosztem 5330 zł polskich zbudowana została nowa plebania. Tu gdzie obecnie znajduje się plebania, dawniej stał szpital grocholicki. Na ścianie od strony chóru kościelnego był ongiś napis: "*Panie umiłowalem ozdobe domu Twojogo miejsce mieszkania chwaty - Twojej*" - po przetłumaczeniu z łaciny. W kościele parafii Wszechświęte-Grocholice są herby Syrokomla, Topór i Oksza, a więc herby Grocholskich, Chocimowskich i herb ks. Szymona Opalewskiego Ostoja.

W dziewiętnastowiecznych źródłach Wszechświęte występują wraz z Grocholicami jako jedna wieś Grocholice-Wszechświęte, a to z tego powodu, że we Wszechświętych-Grocholicach jest kościół i parafia, pod wezwaniem Wszystkich Świętych.

We Wszechświętych znajduje się figura przydrożna, tj. kamienna rzeźba św. Jana Niepomucena na postumencie z pierwszej połowy XIX wieku.

Obecnie według danych z 2004 roku miejscowość Wszechświęte liczy 109 mieszkańców. Ogólna powierzchnia użytków rolnych tej wsi wynosi 328 hektarów. We Wszechświętych jest obecnie 23 gospodarstwa rolne. Z danych z 2008 roku wynika, że we Wszechświętych mieszka 110 osób.

We Wszechświętych działa obecnie jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej.

Z ciekawostek historycznych warto przypomnieć, że Jan Długosz (1415-1480) w swoich kronikach zanotował, że we Wszechświętych miała miejsce straszliwa zbrodnia, która wstrząsnęła Grocholicami i wsiami należącymi do parafii. Dziejic i spadkobierca fundatorów kościoła w Grocholicach, herbu Syrokomla, uniesiony gniewem, zabił miejscowego plebana. Po tej tragedii został pozbawiony praw kolatorskich, a tytuł ten od tego czasu przeszedł na biskupa krakowskiego.

Przy drodze z Grocholic do Ruszkowa były kiedyś głębokie wąwozy. Według ludowej legendy w tych głębokich wąwozach poniosła śmierć panna młoda wracająca szybko ze ślubu wozem konnym. Od tego czasu miejscowa ludność mówi na te wąwozy, że są to "Ślubne doły".

Niezwykle ciekawy i interesujący pamiętnik napisał ksiądz Szymon Opalewski, proboszcz parafii Wszechświęte, który m.in. wspomina o insurekcji kościuszkowskiej i przemarszu wojsk rosyjskich z Warszawy do Krakowa przez wsie położone w pobliżu kościoła, kiedy to 29 marca 1794 roku, a więc w pięć dni po ogłoszeniu przez Tadeusza Kościuszkę

terminu wybuchu powstania, Moskale spustoszyli dwór Felicjany Reklewskiej w Obręcznej i poturbowali dziedziczkę, przeszukali plebanię w Grocholicach, skąd zabrali co cenniejsze przedmioty, oraz przypomina o rabunku w dworze bodzechowskim, który wtedy należał do kolatora kościoła w Grocholicach.

Zochcin

Przez tą miejscowość przechodzi niebieski szlak turystyczny Gołoszyce - Dwikozy oraz czerwony szlak rowerowy z i do Opatowa o długości 28 km, m.in. przez miejscowości Małoszyce, Obręczna, Ruszków, Sadowie.

Nazwa wsi może pochodzić od podstawy zoch, imienia Zocha od Zofii, lub nazwiska Zochcin. Byłaby to wtedy nazwa osobowa.

Historia Zochcina sięga odległych czasów. Wieś wymienia w swoich kronikach Jan Długosz. Zochcin, w przeszłości Sochczyn, jak wiele innych wsi opatowskich należał do biskupów lubuskich. W połowie XV wieku w dawnym Zochczynie, należącym do gminy Sadowie i parafii Opatów, było 30 łanów ziemi (w średniowieczu 1 łan odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu). Sołtys posiadał dwa łany wolne i był zobowiązany służyć w wojsku i brać udział w wojnie z jednym własnym koniem. W dawnym Zochczynie, były karczmy biskupie i dwie sadzawki oraz nieczynny młyn. Od pozostałych 28 łanów ich właściciele płacili czynsz po jednym feronie i po 5 groszy na stację królewską w Opatowie, jakbyśmy dzisiaj powiedzieli na hotel, w którym zatrzymywał się król podczas pobytu w Opatowie, gdzie też składano u wójta miasta dziesięcinę w wysokości 10 grzywien. Największy czynsz i podatki płaciły karczmy. Od jednej karczmy jej właściciel dawniej płacił 5 feronów, później 3 ferony. Od drugiej karczmy czynsz wynosił 16 skojców (z wielkiej Encyklopedii PWN wynika, że skojec-skojec w średniowieczu była to jednostka pieniężna; w Polsce od XIII skojec stanowił równowartość 10 denarów, a w XIV i XV wieku 2 groszy), dwa korce jęczmienia, 2 kury, 20 jaj, 2 sery oraz mięso wieprzowe.

W 1578 roku w Zochcinie swoje łany miał książę Janusz Ostrogski. Z dawnych źródeł XIX-wiecznych wynika także, że pisarz ziemski sandomierski Albert Wielicki płacił czynsz i podatek od dwóch dawnych osad w Zochcinie i 1,5 łana ziemi. Za Wielickiego w Zochcinie było dwóch zagrodników z rolą (dawniej chłop posiadający niewielki przydział ziemi, nie wystarczający do wyżywienia rodziny. Aby przeżyć, musiał najmować się do pracy. Był zobowiązany do pańszczyzny pieszej) i 10 ubogich komorników (dawniej chłop nie posiadający własnej ziemi, mieszkający zatem u gospodarza - dosłownie siedzący na komorze; pomagał w gospodarstwie w zamian za "dach nad głową"). Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego podaje, że w 1827 roku w Zochcinie było 16 domów i 134 mieszkańców. W końcu XIX wieku Zochcin liczył 221 stałych mieszkańców, we wsi stały 33 domy przeważnie drewniane pokryte strzechą, były to domy wielopokoleniowe. Z danych z 2004 roku wynika, że Zochcin liczy sobie 203 mieszkańców, a ogólna powierzchnia użytków rolnych w tej miejscowości wynosi 404 hektary. Działa tam 38 gospodarstw rolnych. Według danych z 2008 roku wynika, że w Zochcinie mieszkają nadal 203 osoby.

Spośród znanych mieszkańców Zochcina, którzy pochodzą z tej miejscowości należy wymienić Stanisława Czernika (1899-1969). Był powieściopisarzem, folklorystą i poetą. Dał się poznać jako przedstawiciel kierunku zwanego autentyzmem postulującego wiązanie w sztuce prawdy artystycznej i życiowej. Inną ważną osobą, która związała swoje życie z Zochcinem był Stefan Cieszkowski (1903-1989). Był on historykiem, z zamiłowania poetą, swoje prace literackie poświęcał Górom Świętokrzyskim i swoim rodzinnym stronom. W czasie II wojny światowej działał w konspiracji, po wojnie założył w Zochcinie szkołę powszechną, której był

wieloletnim dyrektorem.

Obecnie w Zochcinie działa dom "Wspólnoty Chleb Życia", którym kieruje siostra Małgorzata Chmielewska. Jest ona jednocześnie polską przełożoną Wspólnoty „Chleb Życia”. Mieszkańcy domu powyższej Wspólnoty w Zochcinie to dawni bezdomni i bezrobotni (niemal wyłącznie młodzi ludzie) oraz osoby, które chcą im pomagać. Wszyscy tworzą wspólnotę, która razem modli się i pracuje. Przy tym biedna młodzież z Zochcina i okolicznych wsi, której nie stać na naukę, otrzymuje stypendia organizowane przez Wspólnotę. Ponadto w ramach programu „Przedsiębiorczość na wsi świętokrzyskiej” siostra Małgorzata Chmielewska założyła w Zochcinie gospodarstwo rolne z sadem oraz małą przetwórną warzyw i owoców, gdzie produkowane są przetwory według oryginalnych receptur pod nazwą „Spiżarnia babuni”.

W Zochcinie zachowała się figura przydrożna, tj. krzyż kamienny na cokole z 1841 roku.

Zwola

Przez Zwolę przechodzi rowerowy szlak "Architektury obronnej" z Końskich do Kielc o długości 500 km, w całości ten szlak przebiega w obrębie województwa świętokrzyskiego.

Nazwa tej miejscowości pochodzi od wyrazu "zwola" lub "swola", a oznaczał to samo co "wola". Jest to zatem, jak podkreśla Słownik etymologiczny miast i gmin, nazwa kulturowa.

Historia Zwoli sięga co najmniej pierwszej połowy XV wieku. W dokumencie z 1424 roku występuje "*nobilis Nicolaus de Swolya*". Według registratury poborowych powiatu sandomierskiego z 1508 roku Zwola i Welsznów płaciły 14 groszy 9 denarów podatku (denar to dawna jednostka monetarna, na ziemiach polskich denary były bite przez cały wiek XVI-ty do 1626 roku; na jeden grosz przypadało 18 denarów).

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego podaje, że w 1578 roku wieś Zwola Długa w parafii Momina miała 6 dawnych osad (zagroda), 3 łany (w średniowieczu 1 łan odpowiadał wielkości jednemu gospodarstwu feudalnemu), 3 zagrodników z rolą (dawniej chłop posiadający niewielki przydział ziemi, nie wystarczający do wyżywienia rodziny. Aby przeżyć, musiał najmować się do pracy. Był zobowiązany do pańszczyzny pieszej), jednego komornika (dawniej chłop nie posiadający własnej ziemi, mieszkający zatem u gospodarza - dosłownie siedzący na komorze) i 5 biednych. W 1827 roku w Zwoli było 14 domów i 95 mieszkańców. W 1895 roku było 21 domów, 131 mieszkańców i 474 morgi obszaru (1 morga, dawna jednostka miary odpowiadająca ok. 0,55 ha). Według danych z 2004 roku we wsi sołectwej Zwola mieszka 148 osób. Powierzchnia tutejszych użytków rolnych wynosi 277 hektarów, działa tu 30 gospodarstw rolnych. Z danych z 2008 roku wynika, że w Zwoli mieszkają 144 osoby.

Autor – Paweł Tracz